

Ingrida JAKUBAVIČIENĖ

Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* ryšiai su Vokietija 1933–1940 metais

Ivadas

Anotacija. Straipsnyje analizuojama *Kulturverbando* (vok. *Kulturverband der Deutschen Litauens*, toliau – KV), svarbiausios Lietuvos vokiečių organizacijos, ryšiai su Vokietija 1933–1940 m. Apžvelgiamas KV bendradarbiavimas su revanšistinėmis Vokietijos organizacijomis, nagrinėjama, kokią įtaką Vokietijos institucijos darė ne tik KV veiklai, bet ir visai Lietuvos (be Klaipėdos krašto) vokiečių bendruomenei. Lietuvos saugumo institucijų dokumentų analizė parodė, jog KV veikėjų bendradarbiavimo su Vokietija stebėjimas buvo sustiprintas nuo 1931 m. Straipsnyje išskiriama KV nelegali veikla: sukarinto tipo nacistinių organizacijų steigimas, nelegalios spaudos platinimas, nacistinė agitacija, slaptų duomenų perdavimas Vokietijai. Atliktas tyrimas rodo, jog Lietuvos vokiečių bendruomenė buvo politiškai aktyvi ir nelojali Lietuvai. 1933–1940 m. KV darė didžiulį poveikį Lietuvos vokiečių politinėms pažiūroms.

Prasminiai žodžiai: *Kulturverbandas*, Lietuvos vokiečių kultūrinė sąjunga, Valstybės saugumo departamentas, Draugija vokiečiams užsienyje remti, *Verein für das Deutschtum im Auslande*.

Lietuvos vokiečių kultūrinė sąjunga (*Kulturverbandas*) įkurta 1924 m. Jos tikslas buvo vienyti 30–35 tūkst. Lietuvoje gyvenančių vokiečių (be Klaipėdos krašto). KV vadovavo centro valdyba (rezidavusi Kaune, Vytauto prospekte 41). Ši vokiečių bendruomenės organizacija jau 1931 m. pateko į Vokietijos nacistinių organizacijų veiklos ratą. Užsienyje gyvenančių vokiečių bendruomenės Vokietijos nacistams buvo ypač svarbios, todėl penktosios kolonos formavimui užsienyje buvo paskirti patys įtakingiausi Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos (toliau – NSDAP) veikėjai. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Rytų politikai vykdė Adolfo Hitlerio vadovybė jau 1927 m. Miunchene įkūrė Rytų skyrių (*Ostabteilung*), kuris pradėjo organizuoti „Rytų akciją“: plėsti skyrius ir jų veiklą ne tik Lietuvos pasienyje, bet ir skverbtis į Baltijos šalis. 1933 m. A. Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, KV veikla ėmė rūpintis oficialios Reicho institucijos. 1933 m. į Kauną atvykęs „Draugijos vokiečiams užsienyje remti“, sutrumpintai V.D.A. (vok. *Verein für das Deutschtum im Auslande*), pirmininkas Rytprūsiose Teodoras Oberlenderis (*T. Oberländer*) ne tik susipažino su Lietuvos vokiečių bendruomenės lyderiais, bet ir suderino KV veiklos tikslus su „naująja Vokietijos dvasia“.¹ 1933 m. KV tapo nacistine organizacija, veikusia prisidengus tautine kultūrine veikla. Lietuvos saugumo organų bandymą demaskuoti KV bendradarbiavimą su Vokietijos institucijomis vokiečiai laikė bendruomenės teisių varžymu. Nors, pasak iš Lietuvos kilusio Vokietijos istoriko Arthuro Hermano, Lietuvos vokiečiai net namuose kalbėjo lietuviškai, o savo socialine padėtimi ne ką skyrėsi nuo lietuvių², Lietuvos valstybė nepasitikėjo vokiečiais.

Ingrida Jakubavičienė – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros doktorantė; adresas: Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, el. paštas: jakubavicienei@one.lt; mokslinių interesų sritis – Lietuvos vokiečių organizacijų veikla 1920–1940 m., vokiečių nacionalsocialistinės partijos Lietuvoje ir jų ryšiai su Vokietija 1933–1940 m.

Lietuvos istorikai Liudas Truska³ ir Bernaras Ivanovas⁴ savo tyrimuose pažymi, jog A. Smetonos režimo laikotarpiu vokiečių mažuma buvo pelnusi mažiau patikimos ar pavojingos bendruomenės vardą. Nepatikimos mažumos vardą vokiečiai pelnė pirmiausia dėl Klaipėdos krašto vokiečių revanšistinių siekių ir 1924 m. rugpjūtį rengto pučo. Savo pasidavimą revanšistinėms nuotaikoms vokiečiai teisinio iš Lietuvos valdžios pusės patiriamais teisiniais suvaržymais. Jau nuo 1927 m. pradžios vokiečių bendruomenė ėmė dažniau ieškoti užtarimo Berlyne ar Rytrpūsijų vokiečių organizacijose.

Vokiečių bendruomenės pasidavimą nacių įtakai ir radikaliems sprendimams sąlygojo svarbiausia vokiečių organizacija – KV. Apie šios organizacijos veiklą ir įtaką visai vokiečių mažumai savo darbuose rašė Aldona Gaigalaitė,⁵ Saulius Kaubrys,⁶ Arūnė Arbušauskaitė,⁷ Petronėlė Žostautaitė,⁸ Vokietijos istorikai Harry Stossunnas⁹ ir A. Hermannas.¹⁰ Lietuvos istorikai *Kulturverbando* veiklą lygino su Klaipėdos krašto nacistinių partijų darbu ir išvedė tam tikras paraleles tarp Berlyno politikos Klaipėdos krašte (pasitelkiant vietines nacistines organizacijas) ir Kaune (remiantis KV veikla). Lietuvos istorikai vokiečių bendruomenę vertina kaip nelojalią Lietuvai, tačiau kaip uolią Vokietijos interesų vykdytoją. Vokietijos istorikų darbuose priešingai – vyrauja apolitiškos, lojalios, bet su įvairiais Lietuvos valdžios suvaržymais susidaranti bendruomenės įvaizdis. Šiandien tautinės mažumos yra su ypatingu dėmesiu tyrinėjamas objektas, tačiau

dažnai tyrinėtojai pernelyg švelniai vertina tautinių mažumų elgesį Lietuvos valdžios atžvilgiu ir greičiausiai per griežtai smerkia autoritarinį Antano Smetonos režimą. Šio straipsnio tikslas – objektyviai įvertinti vokiečių bendruomenės veiklą ir argumentuotai paneigti Vokietijos istoriografijoje gajus nuostatus apie Lietuvos skriaudžiamą vokiečių tautinę bendruomenę.

Kulturverbando ryšius su Vokietija atskleisti padėjo Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi dokumentai, iš kurių straipsnyje daugiausia bus naudojama Lietuvos respublikos Vidaus reikalų ministerijos (f. 377); Lietuvos respublikos Vidaus reikalų ministerijos Saugumo departamento (f. 378); Kariuomenės štabo 1918–1940 m. Krašto apsaugos ministerijos (f. 929); Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos (f. 313), Kauno miesto ir apskrities viršininko (f. 402), Šiaulių miesto ir apskrities viršininko (f. 412); Lietuvos respublikos VRM Politikos departamento (f. 383) fondų medžiaga. Peržiūrėta gausybė dokumentų atskleidė KV valdybos narių tarnybą Berlyniui ir Vokietijos oficialių institucijų manipuliacijas tautinė bendruomenė. Dėl visiškos KV finansinės priklausomybės nuo Berlyno KV valdyba buvo įtraukta į prieš Lietuvą nukreiptos Vokietijos politikos vykdymą. Minėtų archyvo fondų dokumentai iki šiol istorinėje literatūroje beveik netyrinėti.

Straipsnyje siekiama ne tik apžvelgti *Kulturverbando* politinius bei finansinius ryšius su Vokietijos oficialiomis institucijomis, bet ir aptarti šių ryšių įtaką organizacijos veiklai bei vokiečių bendruomenės laikysenai Lietuvos valdžios atžvilgiu.

Kulturverbando posūkis nacionalsocializmo linkme, arba „su kuo sutapsi, tuo ir pats tapsi“

Nuo 1924 m. KV valdyba, nors ir kasmet renkama, keitėsi nežymiai. Ilgamečiai KV pirmininkai buvo V. Baumgartelis, Rudolfas Kinderis, Oskaras Reichardas. 1924–1930 m. KV vadovavo vadinamoji „senoji karta“, kuri buvo lojali Lietuvos valdžiai. Iki 1931 m. KV rūpinosi daugiausia kultūrine veikla: steigė ir išlaikė vokiškas mokyklas, internatus, knygynus, bibliotekas, klubus, rengė tautines ir religines šventes, o politinis vokiečių mažumos aktyvumas buvo vos pastebimas.

1931 m. KV veikloje įvyko esminių pokyčių. 1931 m. į KV suvažiavimą atvyko Vokietijos nacionalsocialistų partijos atstovė R. Ekinhaus, kuri oficialiai prisistatė kaip Rytrpūsijų mokyklų sąjungos pirmininkė. R. Ekinhaus iš Rytrpūsijų nacistinių organizacijų centro veikiausiai buvo gavusi nurodymus KV įtraukti į nacistinių organizacijų gretas. Ji įkalbėjo jaunuosius KV narius kelti nepasitenkinimą senąja KV valdyba bei tuometiniu pirmininku R. Kinderiu. R. Ekinhaus KV suvažiavime pa-

reikė, kad Vokietijos netenkina senosios KV valdybos politika. Ji išreiškė nepasitenkinimą KV valdyba ir pasiūlė išrinkti KV pirmininku Lietuvos kariuomenės atsargos vyr. leitenantą Artūrą Kasperaitį, o pavaduotoju – Richardą Kosmaną, pažymėdama, kad jais Vokietija pasitikinti, o jei jie taps KV vadovais, visi KV reikalavimai bus įvykdyti.¹¹ Galima teigti, jog Vokietijos revanšistinių organizacijų iniciatyva, lojalieji KV veikėjai buvo nušalinti nuo vadovavimo organizacijai.

1931 m. KV suvažiavime išrinkta nauja valdyba iš tikrųjų vertintina kaip Rytrpūsijų revanšistinių organizacijų statytinė. Praktiškai per naują valdybą visai Lietuvos vokiečių bendruomenei ėmė vadovauti V.D.A., kuri nuo 1933 m. virto nacistine organizacija.

1933 m. A. Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, tautiečių įtraukimu į politinę veiklą Lietuvoje ėmė rūpintis Reicho oficialios institucijos. Nuo 1933 m. KV aktyviau pradėjo bendradarbiauti ir su Vokietijos pasiunti-

nybe Kaune. A. Hitleris bei nacionalsocializmo ideologai svarstė, kaip panaudoti užsienyje gyvenančius vokiečius Reicho tikslams. Buvo tikimasi, kad su tūkstančių po pasaulį pasklidusių vokiečių pagalba, Vokietija greičiau atgaus prarastą politinę ir ekonominę galią, susigrąžins Versalio sutartimi prarastas teritorijas. Nacistinė Vokietija į vokiečių tautines mažumas daugelyje Europos šalių žiūrėjo kaip į nacionalsocialistinės ideologijos ir propagandos sklaidos elementą. A. Hitleris manipuliavo stipriai veikiančiais nacistiniais simboliais, iš kurių gimė visus vokiečius vienijantis šūkis: „Viena tauta, viena valstybė, vienas fiureris“ (*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*).

Lietuvos valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) pareigūnai stebėjo KV valdybos darbą, todėl dokumentai atspindi, kaip palaipsniui KV virto nacistine organizacija. 1933 m. liepos 1 d. Kaune įvykusiame KV suvažiavime buvo pritarta KV pertvarkymui iš tautinės-kultūrinės į politinę organizaciją, propaguojančią nacionalsocializmo idėjas. Greičiausiai tokių KV atstovų pasirinkimą nulėmė auganti Vokietijos įtaka, žinios apie nacinį judėjimą Klaipėdos krašte, taip pat gaunama parama bei veiklos nurodymai iš Rytprūsių nacistinių organizacijų. Po suvažiavimo KV reikalų vedėjas R. Kosmanas ir mokytojas Konstantinas Čerpinskis (*K. Cerpinsky*) patikrino visus KV skyrius ir juos pertvarkė nacionalsocialistiniais pagrindais.¹²

Kitas KV valdybos žingsnis buvo visų Lietuvoje veikusiu vokiškų draugijų bei prie KV įsteigtų nacistinių jaunimo organizacijų veiklos kontrolė. Sekdami Vokietijos pavyzdžiu, KV valdybos nariai nutarė 1935 m. prie KV tiesiog prijungti evangelikų draugijas,¹³ o 1936 m. – studentų organizaciją „Arminia“ ir Kauno sporto klubą „KSK–Kultus“. 1936 m. neliko nė vienos autonomiškai veikiančios vokiečių draugijos, visos buvo pajungtos nacistinei KV valdybos kontrolei. Todėl galima teigti, jog takoskyra tarp vokiečių kultūrinės ir politinės veiklos 1935 m. ėmė blėsti, kol 1936 m. pabaigoje jos tiesiog neliko. Visa bendruomenės kultūrinė veikla buvo priderinta prie Vokietijos politinių interesų Lietuvoje.

Pažymėtina, jog tapusi nacistine organizacija, KV sparčiai plėtė savo veiklą: 1936 m. veikė 24 KV skyriai, organizacijai priklausė 2500 narių. (kur veikė KV skyriai, plačiau žr. nuorofoje).¹⁴ Nors faktinis KV pirmininkas ilgą laiką buvo O. Reichardas,¹⁵ KV veiklai praktiškai vadovavo R. Kosmanas.¹⁶ Pastarasis aktyviai dalyvavo įvairiuose Vokietijos organizacijų renginiuose, į kuriuos buvo kviečiami užsienyje gyvenančių vokiečių organizacijų vadovai.

1933 m. vasarą KV jau buvo gerai organizuota nacistinė organizacija. Tai liudija aktyvi jos veikla. Vokiečius jaunuolius KV siuntė į nacionalsocialistų vadų kursus ir darbo stovyklą Ripene, netoli Karaliaučiaus, kur studentai turėjo ne tik dirbti žemės ūkio darbus, bet ir klausytis paskaitų apie rasizmą, žydų klausimą Vokietijoje, nacionalsocializmą.¹⁷ Be to, ir pats organizavo panašias darbo stovyklas Lietuvoje. KV įkūrė darbo

stovyklų Vilkaviškio apskrityje. Stovyklose turėjo būti 5 vietiniai ir 5 atvykę jaunuoliai. Darbu buvo numatytos 8, o mokslui – 4 valandos per dieną.¹⁸ „Mokslu“ buvo vadinami skaityti referatai: „Vokiečių prievolės supratimas pagal Kantą“, „Nacionalsocialistinė vokiečių valstybė“, „Vokiškumo klausimai ir mūsų nusistatymas žydų atžvilgiu“.¹⁹ Stovyklų darbą kontroliavo KV vicepirmininkas, jis skaitė kursą paskaitų „Apie vokiškumą ir žydų klausimą Lietuvoje“. Vakaraus stovyklautojai rengė pokalbius su apylinkės jaunimu apie naująją Vokietiją, nacionalsocializmą ir kovą su žydais. Stovyklai pasibaigus, vedėjai turėjo parašyti ataskaitas KV valdybai.²⁰ Vėliau apie stovyklų pasiektus rezultatus buvo informuotas V.D.A. centro Rytprūsiuose pirmininkas T. Oberlenderis. Šių stovyklų tikslas buvo praktiškai iširti, kiek jose efektyvu skleisti nacionalsocializmo idėjas.²¹

Analizuojant archyvinis dokumentus, susiduriama su tam tikra kolizija: kai rašoma „nacistai“, „hitlerininkai“ ar „fašistai“, omenyje turima vokiečiai, o jeigu rašoma „vokiečiai“, tai jiems taip pat priskiriama nacistinė ideologija ir veikla Vokietijos naudai. Tokią koliziją griežtai smerkia vokiečių istorikai. H. Stossunas teigia, jog A. Hitlerio atėjimas į valdžią Vokietijoje 1933 m. nepadarė jokio tiesioginio poveikio bendruomenės veiklai ir KV vadovavimui. Jis teigia, jog Lietuvos vokiečių negalima lyginti su vokiečių mažuma Estijoje ir Latvijoje, kurios jau nuo 1930 m. domėjosi nacionalsocializmu.²² Klaipėdos krašto lietuvių „Santaros“ pirmininkas Martynas Gelžinis atsiminimuose paaiškino, jog toks sąvokų ryšys buvo būdingas ne tik Lietuvai, bet ir kitoms Europos šalims. Pasak jo, „užsienyje, ypač Danijoje, Sudetų ir Klaipėdos kraštuose 99,5% visų vokiečių ir vokiečių buvo nacių nusistatymo. Ten nebuvo skirtumo tarp vokiečių ir nacių. [...] Kas ten kovojo prieš nacius, tas kovojo ir prieš vokiečius, o kas kovojo prieš vokiečius, tas kovojo ir prieš nacius“.²³

Lietuvos archyvinė medžiaga leidžia polemizuoti su Vokietijos istorikais A. Hermanu bei H. Stossuno, kurie vokiečių bendruomenę laikė visiškai lojalia Lietuvai bei ilgai nepasidavusia nacistinei propagandai. H. Stossuno nuomone, KV valdybos veikla Lietuvos atsakingų institucijų buvo stebima su ypatingu nepasitikėjimu, dažnai buvo ieškoma požymių, kad KV idėjos ir organizacijos struktūra platina nacionalsocializmą, spaudoje skleidžiama neatitinkanti tikrovės informacija, neva bendruomenė išsirinko savo „fiurerį“ ir yra vadovaujama iš Reicho.²⁴ Pasak H. Stossuno, KV tik 1936 m. patyrė nacionalsocializmo įtaką, kadangi tuomet KV laikraštis „Deutsche Nachrichten für Litauen“ perėmė nacionalsocialistinės terminologiją, o KV bendradarbiavimas su Vokietijos institucijomis tapo ypač aktyvus.²⁵

Šią Vokietijos istoriografijoje gają nuostatą galime paneigti pateikdami argumentų: 1) 1933–1935 m. KV veikla buvo atsargi, o visi ryšiai su Vokietijos institucijomis buvo slepiami, kadangi šalyje įsigaliojo 1934 m. vasario 8 d. išleistas įstatymas „Tautai ir valstybei saugo-

ti“,²⁶ kuris leido Lietuvos saugumo pareigūnams ryšius su užsienio organizacijomis bei įvairias prieš Lietuvą ar lietuvių tautą nukreiptos veiklos apraiškas vertinti kaip sunkų nusikaltimą; 2) 1934 m. pavasarį prasidėjęs Klaipėdos krašto nacistinių partijų vadų Ernsto Noimano (*E. Neumann*) ir Teodoro Zaso (*T. von Sass*) teismo procesas privertė KV valdybą elgtis atsargiau; 3) KV valdyba susilaukė griežtų sankcijų dėl nelegalios veiklos. 1936 m. visi suvaržymai vokiečiams nustojo galioti, kadangi Lietuva, išgyvenusi sunkią ekonominę krizę, patirtą dėl Vokietijos ekonominio ir politinio spaudimo, siekė atnaujinti draugiškus santykius su Vokietija ir pasirašyti prekybos sutartį. Nuo 1935 m. iš Lietuvos spaudos išnyko kritiniai straipsniai apie nacistų organizacijas ir A. Hitlerio politiką. Nebijodamas sankcijų, KV neslėpė ryšių su nacistine Vokietija ir oficialiomis jos institucijomis, o savo laikraštyje drąsiai naudojo nacių terminologiją.

Vokietijoje įsigalėjus nacionalsocializmui, ypač po Austrijos *anšluso* ir Čekoslovakijos sričių prijungimo prie Reicho, Lietuvos saugumo policijos pareigūnai savo pranešimuose užregistravo vokiečių politinį suaktyvėjimą. VSD pareigūnai 1938 m. pabaigoje daugelyje Lietuvos vietovių pastebėjo vokiečių viltis, kad Lietuvą užims A. Hitleris. Vokiečiai viešai ėmė kalbėti vokiškai ir sveikintis rankos pakėlimu.²⁷ 1938 m. padažnėjo KV narių kelionių į Vokietiją, buvo įtariama, kad jie ten lanko nacionalsocialistų kursus ir Lietuvoje gali būti panaudoti kaip vokiečių rezidentai. Atsižvelgiant į aiškius pokyčius vokiečių bendruomenėje, 1938 m. Lietuvos valstybės saugumo departamento direktoriaus nurodymu buvo sugriežtintas pavienių KV aktyvistų veiklos sekimas Lietuvoje.²⁸ 1938 m. lapkričio mėnesį, po karo padėties atšaukimo Klaipėdos krašte, KV ėmė aktyviau bendradarbiauti su Klaipėdos vokiečių veikėjais. Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos viršininko slaptame įsakyme visiems rajonų viršininkams buvo nurodyta sekti Lietuvos vokiečių veiklą, jų elgesį viešose vietose: „jeigu sveikinimosi metu rankos pakėlimą lydėtų šūkiams „Heil Hitler“ ir kitokiais, kurie aiškiai įžeidžia Lietuvos valstybę ir tautą, [...] tai tokiais atvejais daryti prieš tuos asmenis kvotas pagal įstatymą „Tautai ir Valstybei saugoti“ ir juos siųsti Ape-liacinių rūmų prokurorui“.²⁹

1938 m. pabaigoje pastebimai didėjo vokiečių radikalizmas. 1939 m. KV jau buvo perėmusi visą nacistinės organizacijos struktūrą. KV turėjo „Tvarkos palaikymo būrius“ (*Ordnungsdienst*) ir „Darbo tarnybą“ (*Arbeitsdienst*), kurių nariai vilkėjo uniformas.³⁰ KV valdyba visiškai neslėpė savo simpatijų Vokietijos fiureriui. 1939 m. vasarį KV centro valdyba nutarė A. Hitleriui vardinių progą įteikti sidabrinę vazą su Kauno, Klaipėdos ir Tauragės miestų herbais.³¹ Nemažiau reikšmingas buvo ir 1939 m. kovo 4 d. Kaune įvykusiame KV skyrių atstovų suvažiavime pirmininko O. Reicher-to viešas pareiškimas: „Kaip didžiosios vokiečių tautos nariai, mes pripažįstame vokišką pasaulėžiūrą. Tai yra nacionalsocializmas. Tai yra tikėjimas mūsų tautos ben-

druomene, kuri nėra priklausoma nei nuo erdvės, nei nuo sienų“.³²

Stiprėjanti Vokietija, nauji A. Hitlerio laimėjimai politinėje arenoje darė didžiulę įtaką bendruomenei, tačiau labiausiai Lietuvos vokiečių nuotaikas paveikė Klaipėdos krašto prijungimas prie Vokietijos. Vilkaviškio apskrities, kurioje gyveno gausi vokiečių bendruomenė, viršininkas pranešime rašė: „Klaipėdos užėmimas sujudino visus sluoksnius, tačiau gyventojuose reiškiąsi vieninga nuotaika. Mažumos, ypač vokiečiai, kurie apskritį sudaro 12,5%, labai sparčiai gyvina nuotaiką, skleisdami gandus, kad vokiečiai netrukus užimsią visą Lietuvą. Toji akcija varoma per *Kulturverbandą*. Be to, tai akcijai turįs įtakos ir vokiečių radijas, kuris ją dar labiau didina“.³³ 1939 m. kovo pabaigoje, po Klaipėdos krašto atplėšimo nuo Lietuvos, įsakyta dar labiau sustiprinti vokiečių veikimo Lietuvoje stebėjimą.³⁴ VSD fiksavo įvairius vokiečių skleidžiamus gandus ar išsišokimus viešose vietose. Vien tik Tauragės apskrityje 1939 m. gegužės mėn. nubausti septyni vokiečių tautybės asmenys baudomis nuo 25 iki 250 Lt. už pramanytų gandų skleidimą.³⁵ Tokių pat nuobaudų skirta ir KV nariams Vilkaviškio bei Šakių apskritys.³⁶

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Lietuvos vokiečiai nesibaimindami Lietuvos policijos sankcijų pasirodydavo su nacistinių organizacijų uniformomis viešose vietose. 1939 m. rugsėjo 4 d. Valstybės saugumo policija Kaune, Šančiuose, sulaukė du uniformuotus jaunuolius Richardą Griną ir Valterį Lineburgerį, kurie savo veiksmais traukė aplinkinių dėmesį. Abu vilkėjo uniformas, kokias dėvėjo Klaipėdos krašto „SS“ organizacijos vyrai. Pareigūnams jie aiškino apsirengę ne kokią nors uniformą, o paprastus sportinius drabužius, kokius dėvi ir kiti „Olimpijos“ sporto klubo nariai.³⁷ Specifines tamsias uniformas pradėjo nešioti ir provincijoje gyvenę vokiečiai bei sveikintis „Heil“. Tauragės KV nariai dainuodavo kariškas dainas, sportavo, vykdė karines pratybas, tarpusavyje sveikinosi rankos pakėlimu. Tarp lietuvių toks vokiečių elgesys kėlė pasipiktinimą, gyventojai grasino daužyti langus ten, kur vykdavo panašūs vokiečių užsiėmimai.³⁸ Kadangi gyventojai pradėjo piktintis neįprastu vokiečių elgesiu ir dėvimomis nacistų uniformomis, įtampa visuomenėje didėjo. Apskričių viršininkai baiminosi, jog prasidėję išpuoliai prieš vokiečius gali baigtis tarptautiniu skaudalu.

Ne menkesnį sujudimą bendruomenėje sukėlė ir 1939 m. spalį prasidėjęs vokiečių iškeldinimas iš Latvijos bei Estijos. Lietuvos vokiečiai tikėjosi greitai išgirsti tokį pat A. Hitlerio sprendimą. Kadangi KV buvo patikimas Vokietijos interesų vykdytojas, 1939 m. rudenį Vokietijos oficialios institucijos slapta jam pavedė atlikti įvairias užduotis, susijusias su vokiečių iškeldinimu iš Lietuvos. Bendruomenės iškeldinimas buvo pati didžiausia ir svarbiausia KV akcija. Tautiečių kontrolė, grasinimų bei psichologinio spaudimo panaudojimo atvejai bei ryšiai su Vokietijos institucijomis ro-

dė, kad KV įgaliotiniai dirbo represinių SS struktūrų darbą. Dėl KV agitacijos ir patirtų gąsdinimų, nemažai lietuvių (apie 10 tūkst.) išvyko į Vokietiją drauge su vokiečiais. 1939–1940 m. parengęs vokiečių bendruo-

menę iškeldinimui ir įvykdęs Vokietijos paskirtą misiją, KV Berlynui daugiau nebebuvo reikalingas, todėl 1941 m. sausio 1 d. buvo uždarytas.

Kulturverbando ryšių su Vokietija demaskavimas

Kaip jau minėta, 1931 m. KV tapo V.D.A. globojama pronacistine organizacija, o 1933 m. jis perėmė nacistinių organizacijų struktūrą ir tapo tiesiogiai vadovaujamas V.D.A. centro Rytprūsioose. P. Žostautaitė, atlikusi nuodugnų Klaipėdos krašto nacistinių organizacijų veiklos tyrimą, pažymi, jog visoms Lietuvoje veikusioms vokiečių draugijoms, taigi ir KV, darė didžiulę įtaką 1933 m. gegužės 26 d. Berlyne įsteigtas Rytprūsijų organizacijų centras – „Vokiečių rytų sąjunga“ (*Bund Deutscher Osten*), kurios vadu buvo paskirtas Rytų Europos problemų specialistas Karaliaučiaus universiteto profesorius T. Oberlenderis (jis vadovavo ir kitai labai svarbiai organizacijai, dirgavusiai visai KV veiklai – V.D.A. – I. J.). Pasak P. Žostautaitės, nacistinių organizacijų centrums vadovavo ir visus klausimus sprendė centralizuota Vokietijos tautos taryba (*Volksdeutscher Rat*), kurios vadovas buvo asmeninis A. Hitlerio sekretorius, nacistų partijos vado pavaduotojas Rudolfas Hesas (*R. Hess*).³⁹

Ryšiams su KV palaikyti Karaliaučiaus V.D.A. centras paskyrė specialų atstovą Valterį Vėberį, kuris dažnai atvykdavo į Kauną.⁴⁰ Reikšmingu laikytinas ir 1933 m. liepos mėn. Eitkūnuose įvykęs Karaliaučiaus V.D.A. vadovo Tymės susitikimas su KV nariais, kuriems nurodė slapta laikyti korespondenciją, griežtai slėpti KV ryšius su Vokietija bei visą organizacinį darbą.⁴¹ Lietuvos–Vokietijos pasienio miestelis Eitkūnai tapo slaptų V.D.A ir KV atstovų susitikimų vieta.

Plėtoti KV ryšius su Vokietijos institucijomis labai padėjo Vokietijos pasiuntinybė Kaune, kuri 1933 m. buvo įpareigota rūpintis Lietuvos vokiečių bendruomene. Vokietijos pasiuntinybės Kaune atstovai informuodavo KV centro valdybos narius apie Vokietijos politinius žingsnius. Vokietijos pasiuntinybė suvaidino labai reikšmingą tarpininko vaidmenį tarp Berlyno oficialiųjų sluoksnių bei KV valdybos. Iki šiol nėra žinoma, kiek slaptos informacijos Vokietijos pasiuntinys Kaune atskleidė KV valdybai, tačiau VSD užfiksavo ne vieną KV atsakingų narių uždara posėdį, kuriame dalyvavo ir Vokietijos pasiuntinybės atstovas. Vienas toks uždaras KV posėdis įvyko prieš Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos, 1939 m. kovo 14 d. vakare Kaune.⁴² 1933 m. V.D.A. pateikė KV pirmąjį rimtesnį politinį užsakymą – atlikti visų Lietuvoje gyvenančių vokiečių tautybės asmenų surašy-

mą.⁴³ KV atstovai, atlikę šį Lietuvos piliečių surašymą ir duomenis perdavę užsienio valstybei, šiuokščiai pažeidė įstatymus.

Archyviniai dokumentai atskleidžia itin plačius KV veikėjų ryšius su Vokietijos institucijomis. 1932 m. VSD pareigūnai pradėjo sekti svarbų KV veikėją prof. Vagnerį, kuris priklausė vokiečių atsargos karininkų sąjungai ir „Plieninio šalmo“ organizacijai (*Stahlhelm*)⁴⁴, bendradarbiavo su Vokietijos pasiuntinybe Kaune, rašė straipsnius „Ostpreussische Zeitung“ ir kitiems Vokietijos nacionalsocialistiniams laikraščiams, palaikė ryšius su vokiečių studentų korporacija „Arminia“.⁴⁵ Jo iniciatyva Kaune buvo įkurta „Vokietijos piliečių sąjunga“ (*Verein der Reichsdeutschen*). Išaiškėjus prof. Vagnerio ryšiams su Vokietijos nacistinėmis organizacijomis, jis buvo atleistas iš darbo Vytauto Didžiojo universitete. Netekęs tarnybos, jis pasišventė KV ir kitų vokiečių organizacijų veiklai. Gausūs VSD pareigūnų pranešimai rodo, kad jo vizitai į Vokietiją buvo ypač dažni.⁴⁶

Keletą metų buvęs VSD akiratyje KV centro propagandinio skyriaus vedėjas Richardas Šveiceris buvo atsakingas už skyrius Vištytyje, Vilkaviškyje, Šakiuose, Marijampolėje ir Kalvarijoje. Į jo pareigas įėjo visų KV skyrių instruktavimas ir organizacinis darbas. VSD žiniomis, R. Šveiceris konsultuotis nacistinės propagandos klausimais vykdavo ir į Klaipėdą⁴⁷, taip pat į Vokietiją (Eitkūnus ir Stalupėnus), kur lankydavo Vokietijos nacionalsocialistų susirinkimus, bendravo su Vokietijos slaptosios policijos pareigūnais. VSD atskleidė, kad 1935–1936 m. R. Šveiceris buvo „Preussische Zeitung“ korespondentas ir reporteris.⁴⁸

VSD pareigūnai nenuleido akių ir nuo ilgamečio KV veikėjo bei pirmininko A. Kasperaičio. Buvo atskleista, kad A. Kasperaičio artimi bendradarbiai iš Vokietijos gabenoti Lietuvoje uždraustus laikraščius.⁴⁹

1934 m. vasario mėn. išleidusi jau minėtą įstatymą „Tautai ir valstybei saugoti“, Lietuva stengėsi pažaboti plintantį nacizmą ir sustabdyti vokiečių ardomąją veiklą. 1934 m. vasarį Klaipėdos krašte buvo uždarytos dvi nacistinės organizacijos: „Klaipėdos krašto krikščionių socialistų darbininkų sąjunga“ (vadovaujama T. Zaso)⁵⁰ bei „Klaipėdos krašto socialistinės tautos sąjunga“ (vadovaujama E. Noimano),⁵¹ o prieš organizacijų vadus ir 122 narius pradėtas teismo pro-

cesas. Griežtų sankcijų susilaukė ir KV veikėjai. 1934 m. gruodį Valstybės saugumo policija atliko kratas pas žymesnius KV veikėjus (KV vicepirmininką A. Kasperaitį ir centro valdybos narius R. Kosmaną, Henriką Šmidtą, K. Čerpinskį ir Haną Švandtą) ir rado nemaža juos kompromituojančios medžiagos.⁵² Per kratą pas A. Kasperaitį rasta knyga „Mein Kampf“, knygutė „Wir kämpfen nur für Hitler“, du egzemplioriai dainos „Horst Wessel Lied“, dviejų laiškų į Vokietiją nuorašai, kurie baigiami „Heil Hitler“, A. Hitlerio portretas ir brošiūrėlė „Litauen und Memelland“. Pas kitus KV narius taip pat buvo rasta nacionalsocialistinių leidinių ir dainų rinkiniai, NSDAP programa.⁵³ Remdamasis kratos 1935 m. sausio 23 d. Kaune rezultatais, Valstybės saugumo policijos viršininkas atliko kvotą apie KV veiklą ir nustatė, jog KV nukrypo nuo įstatuose pažymėto tikslo, persimetė į politinę veiklą, pradedo propaguoti nacionalsocializmą.⁵⁴

VSD pareigūnai išaiškino plačius KV ryšius su įvairiomis revanšistinėmis, nacionalinėmis Vokietijos organizacijomis. Susirašinėjimas vyko su „Vokiečių institutu užsienio reikalams“ (*Deutsches Institut für Auslandskunde*), „Valstybiniu centru Tėvynės tarnyba“ (*Reichszentrale für Heimatdienst*), „Rytprūsių Tėvynės sąjunga“ (*Heimattbund Ostpreussen*), „Pasiienio paramos organizacija“ (*Grenzland Stiftung*), „Užsienio vokiečių institutu“ (*Deutsches Auslandsinstitut*) ir kitomis.⁵⁵ VSD pareigūnai akyiai stebėjo KV gaunamą ir siunčiamą korespondenciją. Tačiau VSD buvo nepajėgi kontroliuoti KV ryšių su Vokietijos institucijomis, nes KV svarbesniais reikalais slapta gabejo korespondenciją per Vokiečių atstovybės kurjerį. KV valdybos laišškai ir kita informacija buvo siunčiama drauge su pasiuntinybės korespondencija. KV dažnai siuntė slaptą korespondenciją į V.D.A.: užpildytus įvairius V.D.A. blankus, nuveiktų darbų propaguojant nacionalsocializmą tarp Lietuvos vokiečių aprašymus bei V.D.A. reikalaujamas žinias apie vokiečių tautybės Lietuvos piliečius. Kas savaitę per Vokietijos pasiuntinybę KV vadovybė gaudavo specialius biuletenius apie Lietuvos ekonominę, politinę ir karinę padėtį.⁵⁶

1934 m. gruodžio 14 d.–1935 m. kovo 26 d. Kaune Karo teisme vyko Klaipėdos krašto nacistų E. Noimano ir T. Zaso teismo procesas, 122 nacistai sėdėjo kaltinamųjų suole už 1934 m. vasarį rengtą sukilimą Klaipėdos krašte. V.D.A. paliepimu, KV valdybos nariai padėjo šioje byloje kaltinamiems Klaipėdos krašto vokiečiams.⁵⁷ Iš V.D.A. skirtų lėšų KV aktyvistai E. Noimano ir T. Zaso bylos liudininkams ir teisiamųjų artimiesiems nusamdė bendrabutį, aprūpino maistu, nakvyne, teikė visokeriopą pagalbą. KV atstovai Kauno geležinkelio stotyje pasitikdavo teisiamųjų Klaipėdos nacistų liudininkus ir juos instruodavo, kaip elgtis teisme. Veikiausiai tokias instrukcijas atvykstantiems klaipėdiškiams nurodė perduoti V.D.A. arba Vokietijos pasiuntinybės Kaune atstovai. Būtent už tokius bylos liudininkų „mokymus“ keturi KV valdybos

nariai VSD iniciatyva buvo išsiųsti iš Kauno į provinciją. Išstremti iš sostinės ir nukentėję už paskirtos užduoties vykdymą KV aktyvistai nebuvo palikti likimo valiai. Iš Karaliaučiaus į Kauną buvo atsiųstas Vokietijos pilietis Hofmejeris (*Hofmeyer*), kuris turėjo rūpintis išsiųstųjų KV valdybos narių reikalais, o Vokietijos pasiuntinybė Kaune išsiųstiesiems išmokėjo po 150 Lt.⁵⁸

V.D.A. iš KV valdybos reikalavo ne tik atsakingai vykdyti pavestas pareigas, bet ir tinkamai elgtis. V.D.A. pasiekdavo Lietuvos vokiečių skundai dėl netinkamo KV vadovų elgesio ir bendruomenės diskreditavimo. KV vedėjas R. Kosmanas buvo apskųstas dėl netaktiško elgesio, girtavimo ir nepadoraus gyvenimo. KV jaunimo vadas Oskaras Kumpfertas dėl panašių skundų buvo atstatydytas iš pareigų. K. Čerpinskis ir O. Kumpfertas buvo iškviesti į Karaliaučių ir įspėti, kad Lietuvos vokiečių bendruomenėje nekeltų intrigų, priešingu atveju jie būsia laikomi vokiečių tautos priešais ir pasirodę Vokietijos teritorijoje bus suimti ir nubausti.⁵⁹ Tai rodo, kad KV vadovai tebuvo Vokietijos institucijų remiami statybiniai, o ne savarankiški Lietuvos vokiečių bendruomenės atstovai. Vokietijos įtaką KV ir visai Lietuvos vokiečių bendruomenei rodo ir tas faktas, kad KV vadai buvo skundžiami V.D.A., o ne bandoma išsiaiškinti Kaune.

Tenka konstatuoti, kad VSD sukaupe daug kompromituojančios bei antivalstybinę KV veiklą įrodančios medžiagos, tačiau Lietuva dėl įtemptos tarptautinės politinės padėties bei jau patirtos Vokietijos agresijos atplėšiant Klaipėdos kraštą, negalėjo griežčiau bausti Vokietijai dirbančių vokiečių. Nors sovietinėje istoriografijoje buvo sukurtas mitas, jog „fašistinė Lietuvos valdžia nuolaidžiavo Vokietijos fašizmui ir nevaržė hitlerininkų veikimą“,⁶⁰ archyvinė medžiaga liudija, kad VSD pareigūnai nuolat sekė KV veiklą, jos vadovų ryšius su Vokietijos NSDAP organizacijomis bei Vokietijos agentais. Deja, didžiųjų valstybių (Prancūzijos, Didžiosios Britanijos) nuolat raginama nusileisti agresyviai A. Hitlerio politikai bei patirdama Vokietijos ekonominę ir diplomatinę spaudimą, Lietuva buvo nepajėgi kovoti su plintančiu nacizmu. 1934 m. uždariusi Klaipėdos krašto nacistines partijas bei aktyviausius narius ir vadus patraukusi į didžiausią tuo metu nacistų teismą, Lietuva nesulaukė didžiųjų valstybių politinio solidarumo, o buvo palikta viena ginti ne tik savo valstybinius interesus, bet ir mokyti Hitlerį tarptautinės teisės pagrindų. 1935 m. Lietuva nuteisė 87 Klaipėdos krašto nacistus, tačiau Vokietija, išvysčiusi galingą prieš Lietuvą nukreiptą propagandinę kampaniją bei panaudojusi politines ir ekonomines priemones, pasiekė, jog iki 1938 m. vasaros beveik visi nuteistieji nacistų E. Noimano ir T. Zaso byloje būtų paleisti į laisvę. Po šio skaudaus patyrimo Lietuvos oficialieji sluoksniai, net ir gaudami saugumo organų surinktus įrodymus apie ardomąją KV narių veiklą, nedrįso stoti į atvirą politinę kovą su vokiečių organizacijomis Lietuvoje.

Vokiečių bendruomenės tautinė-kultūrinė veikla nacistinės Vokietijos politikos pinklėse

KV stengėsi puoselėti tautinę kultūrą ir kalbą, rengė daug įvairių renginių, todėl žodis „kultūra“ organizacijos pavadinime niekada neprarado savo reikšmės. KV skyriai rengė religines liuteronų, tautinių dainų ir šokių šventes, kalėdinius vakarus, šeimų šventes, gegužines, istorijas paskaitas ir politinius pranešimus.⁶¹ Visiems minėtiems susibūrimams buvo privalu gauti vietos valdžios leidimą, tačiau daugelį vietinės reikšmės renginių bei repeticijas vokiečiai rengė be vietos administracijos žinios. H. Stossunas ypač kritiškai vertina Lietuvos valdžios darytas kliūtis vokiečių veiklai, dangstant viešosios tvarkos palaikymu.⁶² VSD pareigūnų raportai apie KV skyrių chorų repeticijas, susirinkimus ir vakarones atskleidžia gana plačią ir intensyvią bendruomenės kultūrinę veiklą.⁶³ 1933 m. KV valdyba pradėjo kultūrinę veiklą sieti su nacistine ideologija, arba politikavimą tiesiog dangstyti tautiniais renginiais. Vokiečiai piktinosi VSD pareigūnų darbu, įvairius valdžios draudimus laikė tautinės mažumos veiklos žlugdymu ir pilietinių teisių pažeidimu.

Visos KV tautinės–kultūrinės organizacijos pateko į Vokietijos politikos pinkles. Trys dešimtys vokiečių bibliotekų, plačiai pasklidusių po Lietuvą, (bibliotekų sąrašą žr. nuorofoje),⁶⁴ buvo aprūpinamos nacistine literatūra ir spauda iš Vokietijos. Vokietijos pasiuntinybė Kaune kas mėnesį bibliotekoms perduodavo po keletą dėžių knygų bei užsienio vokiečiams skirtų žurnalų.⁶⁵ Šie leidiniai propagavo nacistinę ideologiją, juose ypač tendencingai buvo aprašomi Klaipėdos krašto reikalai bei Vokietijos santykiai su Rytų ir Vidurio Europos valstybėmis.

KV dalyvavo Vokietijoje vykusiose parodose: „Užsienio vokiečių spaudos apžvalga“ (*Auslanddeutsche Presseschau*) ir „Pasieniui reikia pagalbos“ (*Grenzland in Not*). Šių parodų tikslas buvo parodyti sunkią Vokietijos paribiuose gyvenančių vokiečių bendruomenių

padėtį.⁶⁶ Tendencingai parinkta parodos ekspozicija buvo siekta diskredituoti Lietuvą, o ne objektyviai atspindėti tautinės mažumos realijas.

Tačiau pati svarbiausia KV misija buvo vokiškų mokyklų steigimas ir išlaikymas. Šiam darbui reikėjo nemažai lėšų. Iki 1928 m. Lietuvoje veikė apie 20 vokiečių pradinė mokyklų, kuriose mokėsi apie 1400 mokinių. Tačiau 1929 m. mokinių ėmė mažėti, todėl kai kurios mokyklos buvo uždarytos. 1937 m. teliko dešimt mokyklų, kuriose mokėsi 637 mokiniai.⁶⁷ KV stengėsi išsaugoti kuo daugiau vokiškų mokyklų ir pagalbos kreipėsi į V.D.A. Pastaroji skyrė paramą, tačiau kėlė reikalavimus mokinius auklėti „naujojoje Vokietijos dvasioje“. Pirmieji nacionalsocializmo apraiškas vokiškose mokyklose pajuto žydai, todėl 1933 m. rugsėjo mėn. jie atsiėmė vaikus iš vokiškų mokyklų. Tai dar labiau pablogino mokyklų finansinę padėtį. Spręsti šių problemų KV pirmininkas A. Kasperaitis keletą kartų vyko į Karaliaučių ir į Berlyną.⁶⁸ KV gavo prašomas lėšas ir 1935 m. pradžioje savo jėgomis išlaikė 10 mokyklų: Vokiečių gimnaziją Kaune, vidurines mokyklas Kybartuose ir Šiauliuose, pradžios mokyklas Kėdainiuose, Lydavėnuose, Meldekviškiuose, Naumiestyje, Raseiniuose, Šiauliuose, Skuode bei 3 bendrabučius prie mokyklų – Skuode, Šiauliuose ir Kėdainiuose.⁶⁹ Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad nors KV pabrėždavo savo pastangas išlaikyti kuo daugiau vokiškų mokyklų, vis dėlto didesnė vokiečių pradžios mokyklų dalis buvo išlaikomos valstybės.⁷⁰

Vokietijos pinklėse atsidūrė visi studentai iš KV gavę stipendijas studijoms Lietuvoje ir Vokietijoje.⁷¹ Kadangi parama studijoms taip pat buvo gaunama iš V.D.A., tai gavę KV stipendijas asmenys ilgam susisaistydavo su šia organizacija bei buvo priversti paklusti valdybos nurodymams: grįžti į Lietuvą ir dirbti vokiečių bendruomenėje.

Vokietijos finansinė parama Kulturverbandui, arba „kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi“

Visą finansinę paramą iš Vokietijos KV gaudavo per Vokietijos pasiuntinybę Kaune. Jeigu kartais finansavimas iš Vokietijos vėluodavo, tai to priežastis buvo iš Vokietijos gaunamų reichsmarkių pakeitimas į litus. KV valdybos narys R. Šveiceris gyrėsi, kad vokiškų markių KV galėtų gauti kiek pageidautų, bet yra sunku Vokietijos pinigų atsigabenti, be to, nėra kur ir kaip jas keis-

ti.⁷² Per metus iš V.D.A. KV vidutiniškai gaudavo 160 tūkst. Lt finansavimą. 1939 m., atsižvelgdama į didėjantį KV narių skaičių, V.D.A. patvirtino rekordinę KV sąmatą 264 tūkst. Lt, arba 110 tūkst. reichsmarkių (toliau – RM).⁷³

Kaip buvo naudojama Vokietijos institucijų parama, atskleidžia KV metinės veiklos planai ir sąmatos. Štai

1936 m. KV sąmatoje buvo numatyta KV Centro valdybai skirti 21 tūkst. 630 Lt, o kitoms KV centro išlaidoms (vokiečių karių kapams, vokiečių knygynui, bankeliui išlaikyti, pavienių asmenų gaunamoms paskoloms) – 15 700 Lt, iš viso: 37 330 Lt, arba 15 550 RM.⁷⁴ Nemažai lėšų reikėjo KV remiamų studentų stipendijoms bei studentų organizacijai „Arminija“. Kasmet vidutiniškai KV stipendijoms skirdavo 2000 RM, arba 4800 Lt, o vokiečių studentų „Arminijai“ 400 RM, arba 960 Lt.⁷⁵

Kur kas daugiau lėšų reikalavo KV laikraščio „Deutsche Nachrichten für Litauen“ leidimas bei platinimas. 1933 m. laikraščio leidybai buvo skirta 14 tūkst. 340 Lt.⁷⁶ Už vieno laikraščio numerio parengimą ir spaudos darbus KV mokėdavo po 380 Lt. Papildomas išlaidas sudarė laikraščio išsiuntinėjimas paštu prenumeratoriams (80 Lt per mėnesį).⁷⁷ Galima teigti, jog vidutiniškai vokiečių laikraščio leidybai buvo skiriama po 20 tūkst. Lt per metus.

Didžiausia paramos dalis atitekdavo KV išlaikomoms vokiškoms mokykloms. V.D.A. skyrė lėšų mokytojų atlyginimams išmokėti bei mokyklų remontui⁷⁸. 1933–1934 m. devynioms KV išlaikomoms mokykloms per metus reikėjo 77 tūkst. Lt⁷⁹, vėliau ši suma išaugo, nes KV išlaikė dešimt mokyklų. 1936 m. išlaikomų mokyklų skaičius išaugo iki 12, todėl išlaidos jų išlaikymui padidėjo: pirmam pusmečiui buvo numatyta skirti apie 72 tūkst. Lt.⁸⁰

Gaunamos paramos dydžiu neleidžia abejoti kiti VSD dokumentai, kuriuose užfiksuotos panašios sumos: 1936 m. sausio–spalio laikotarpiu KV gavo 134 073 Lt, o išleido 130 041 Lt. Visi šie pinigai buvo gauti iš Vokietijos atstovybės Kaune.⁸¹

KV kas mėnesį gaudamas paramą iš V.D.A. per Vokietijos pasiuntinybę buvo visiškai ramus, nes niekas nereikalavo jokių ataskaitų apie organizacijos disponuojamas lėšas. Problema kilo 1936 m. pradžioje, kai pagal išleistą Draugijų įstatymą visos draugijos privalėjo kasmet sudaryti išlaidų sąmatą, o administracija turėjo teisę patikrinti organizacijų pajamų šaltinius.⁸² Iš pradžių KV valdyba sunerimo, kadangi nežinojo, kaip reikės pagal Draugijų įstatymą oficialiai pateikti duomenis apie gaunamas lėšas iš Vokietijos. Tačiau KV valdybos nariai greitai rado išeitį: sužinoję, kad viena Lietuvos draugija remia užsienio lietuvius, pamanė taip pat turį teisę prašyti paramos Vokietijoje ir ją gauti. Radę argumentų pateisinti gaunamą paramą, KV valdyba nutarė neslėpti savo tikrųjų sąmatos duomenų ir finansavimo šaltinių.⁸³ Tačiau tikrasis Vokietijos skiriamos paramos mastas Lietuvos vokiečių organizacijos lie-

ka neišaiškintas. Greičiausiai parama iš Vokietijos buvo dar didesnė, nei oficialiai rodoma ataskaitose. KV veikėjai dažnai lankydavosi Berlyne ir Karaliaučiuje, iš kur galėjo dalį lėšų parsivežti grynais pinigais arba gaudavo vertingos įrangos (radijo aparatų, rašomųjų mašinėlių ir t. t.) bei kitų organizacijai reikalingų priemonių (motociklų, dviračių).

Atkreiptinas dėmesys, jog kasmet didėjanti Vokietijos parama KV valdybos narius skatino dar aktyviau dirbti. KV valdybos nariai ir aktyviausi veikėjai buvo gerai apmokami: K. Čerpinskis, R. Kosmanas ir A. Kasperaitis gaudavo po 400 Lt per mėnesį. V.D.A. skirdavo ir kitokios paramos. Štai 1937 m. gegužės mėnesį KV iš Vokietijos buvo atsiųsti trys dviračiai, kuriuos asmeniniam naudojimui gavo jaunimo skyriaus vadovė Liucija Bonakerytė, O. Kumpfertas ir išdininkas K. Čerpinskis.⁸⁴ Suprantama, jog nuolatinis nemažas uždarbis bei įvairios Vokietijos teikiamos privilegijos skatino uoliai vykdyti Berlyno nurodymus. Be to, KV aktyvistai daug keliavo, o visas kelionių išlaidas padengdavo V.D.A. Jie dalyvaudavo įvairiuose renginiuose, gaudavo honorarus už straipsnius Vokietijos laikraščiams. Pinigų ir informaciją vokiečių propagandai KV gaudavo iš „Gustav Adolf“ draugijos Berlyne.⁸⁵

Gaudamas solidžią paramą iš Vokietijos, KV centras turėdavo duoti išlaidų ataskaitas iš Vokietijos atvykusiems revizoriams. Vokietijos institucijos reikalavo tinkamo lėšų panaudojimo bei tikslų ataskaitų.⁸⁶ Jeigu V.D.A. revizoriai pastebėdavo, jog KV netikslingai naudoja paramą, tuomet grėsė paramos sumažinimas. 1937 m. V.D.A. sumažino KV skiriamą finansavimą 16%, nes nebuvo patenkinta KV veikla.⁸⁷ Kadangi kurį laiką nedaugėjo narių, V.D.A. ėmė atrodyti, jog KV dirbo per mažai ir neefektyviai, todėl ir sumažino skiriamą finansavimą.

Pažymėtina, jog V.D.A. griežtai bausdavo už aplaidų KV sąskaitų tvarkymą ar netinkamą lėšų panaudojimą. 1939 m. rugpjūčio 23 d. KV išdininkas K. Čerpinskis buvo atstatydintas iš pareigų todėl, kad nuo sausio mėnesio nebuvo davęs jokios ataskaitos V.D.A. apie KV išlaidas.⁸⁸

Archyviniai dokumentai įrodo, kad KV disponavo nemažomis lėšomis, gaunamomis iš V.D.A., ir turėjo pateikti tiksliai ataskaitas apie tikslinį šios paramos panaudojimą. Tačiau didelė dalis paramos, gautos iš kitų, neoficialių šaltinių, liko neužfiksuota, todėl tiksliai nustatyti, kokio dydžio lėšomis disponavo KV, labai sunku. Kita vertus, galima teigti, jog be Vokietijos finansinės paramos KV tikrai nebūtų taip išplėtojęs savo veiklos.

Išvados

1931 m. KV pateko į nacionalsocialistinių organizacijų įtakos sferą, o 1933 m. KV atstovų suvažiavime

buvo pritarta organizacijos pertvarkymui nacionalsocialistiniais pagrindais. KV į nacistinį judėjimą įtraukė

ir likusias vokiečių jaunimo, sporto, religines draugijas. Kadangi 1936 m. Lietuvoje nebeliko savarankiškų, nuo KV nepriklausančių vokiečių draugijų, darome išvadą, jog visa bendruomenė buvo vadovaujama nacistinio KV.

Atlikus tyrimą nustatyta, jog Lietuvos vokiečių bendruomenė buvo politiškai aktyvi ir nepasižymėjo lojalumu Lietuvai. KV nuo 1933 m. laikytina ne savarankiška Lietuvos vokiečių bendruomenės interesams atstovaujanti organizacija, bet nuo Berlyno priklausanti Vokietijos nacionalsocialistų partijos atstovybė Kaune. KV veikla buvo koordinuojama Rytprūsių V.D.A centro, ši organizacija formulavo KV veiklos tikslus, nuolat kontroliavo veiklą. KV visišką priklausomybę nuo Berlyno įrodė ir tas faktas, jog KV buvo likviduotas 1941 m. sausį ne Lietuvos vokiečių bendruomenės sprendimu, bet Vokietijos institucijų nurodymu.

KV veiklos mastas yra tiesiogiai proporcingas gaunamos iš Vokietijos finansinės paramos dydžiui. Iki

1931 m., negaudamas paramos iš užsienio, bendruomenės lėšomis KV labai sunkiai išlaikė keletą mokyklų ir centrų. 1931 m., pradėjęs gauti nuolatinį finansavimą iš Vokietijos, KV greitai pamiršo dešimtmetį kamavusį lėšų stygių ir ėmė gana sparčiai plėsti savo veiklą: padidino išlaikomų mokyklų, bendrabučių, bibliotekų-skaityklų, organizacijos centrų bei apmokamų darbuotojų skaičius. Vokietija kasmet didino KV skiriamą finansavimą, atsižvelgdama į gerėjančius darbo rodiklius. Palyginti su 1931 m. gaunamomis lėšomis, 1939 m. jos buvo padidėjusios 60%.

Archyvinių dokumentų analizė parodė, jog KV aktyvesnių narių bendradarbiavimas su Vokietijos institucijomis buvo Lietuvos saugumo tarnybų sekamas ištisą dešimtmetį. KV po tautine-kultūrine veikla dangstė paties Lietuvoje įkurtą plačią nacionalsocialistinės organizacijos struktūrą ir darbą Vokietijos labui. 1933–1939 m. KV savo veikla daugiausia atstovavo ne bendruomenės, bet nacių Vokietijos interesams.

Nuorodos

¹ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. *Lietuvos centriniam valstybės archyve* (toliau – LCVA), f. 377, ap. 9, b. 113, l. 20.

² Hermann, A. Lietuvos laikysena 1939–1941 metais dėl vokiečių mažumos repatriacijos. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000, p. 248.

³ Truska, L. A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940). *Istorija*, 2004, nr. 49–50, p. 68. (Pasak L. Truskos, lenkai buvo laikomi pavojingais, nes jų tautiečiai buvo užgrobę Vilnių, be to, buvo baiminamasi lenkų kalbos ir kultūros pavojaus lietuvių identitetui, o vokiečiai – dėl Berlyno reiškiamų pretenzijų į Klaipėdos kraštą. Todėl dirbtinai buvo mažinamas vokiečių ir lenkų skaičius, varžoma jų kultūrinė veikla, ypač mokyklos.)

⁴ Ivanovas, B. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 230.

⁵ Gaigalaitė, A. Klaipėdos krašto užgrobinimas 1939 metais; Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. *LTSR MA darbai. A. ser.*, 1959, t. 2; 1962, t. 2.

⁶ Kaubrys, S. *National minorities in Lithuania*. Vilnius, 2002.

⁷ Arbušauskaitė, A. L. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002.

⁸ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

⁹ Stossun, H. Die Umsiedlungen der Deutschen aus Litauen während des zweiten Weltkrieges. *Lietuvių kultūros institutas Jahrestagung 1989/1990*, Lampertheim, 1991; Litauen vom Ersten bis zum Ende des zweiten Weltkriegs. *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Regal, J. (Hrsg.), 1999, S. 485–492.

¹⁰ Hermann, A. Tautiniai ginčai liuteronų bažnyčioje 1918–1928 metais. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*: straipsnių rinkinys, sud. A. Hermann. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

¹¹ Lietuvos *Kulturverbando* byla. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1785, l. 11.

¹² Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. Ten pat.

¹³ 1935 m. gruodžio 23 d. Valstybės Saugumo policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 378, ap. 5, b. 3702, l. 29. 1) Evangeliška misijų sąjunga su 5 vietos grupėmis Šiauliuose, Skuode, Tauragės Naumiestyje, Kybartuose ir Kaune (*Evangelischer Missionsverein*); 2) Vokiškos labdarybės ir moterų sąjungos (*Deutsche Wohltätigkeit und Frauenvereine und Junger Männer*) Kaune, Kybartuose ir Tauragėje; 3) Krikščioniškos sąjungos jaunų mergaičių ir jaunuolių (*Christliche Vereine Junger Mädchen und Junger Männer*) Kaune, Kybartuose, Tauragėje, Pilviškiuose ir kitur.)

¹⁴ 1936 m. lapkričio 11 d. Marijampolės rajono Valstybės Saugumo policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, b. 2439, l. 132 (Ariogaloje, Jurbarko, Kaune, Kėdainiuose, Lydavėnuose, Kelmėje, Liudvinave, Meldekviršiuose, Marijampolėje, Naumiestyje, Kudirkos Naumiestyje, Pilviškiuose, Prienuose, Raseiniuose, Skuode, Šeduvoje, Šakiuose, Švėkšnoje, Šiauliuose, Tytuvėnuose, Vilkaviškyje, Žvyriuose, Tauragėje, Kupiškioje.)

¹⁵ Oskaras fon Reichardas, Adolfo, (1892–1950), Radviliškio apskrities dvarininkas, nuolat gyveno provincijoje. Žr. Arbušauskaitė, A. L. *Gyventojų mainai tarp ...*, p. 37.

¹⁶ R. Kosmanas, Gustavo (g. 1907, Pilviškiuose, Vilkaviškio aps.) – mokėsi Kauno universiteto Teisių fakultete, žurnalistas; nacistinės okupacijos metais buvo grįžęs į Kauną ir dirbo generaliniame komisariate. Kiti jo broliai

taip pat KV aktyvistai: Aleksandras Kosmanas (g. 1900) 1941 m. buvo vokiečių iškeldinimo komisijos narys; Robertas Kosmanas (g. 1895) buvo mokytoju Pilviškiuose; Julius Kosmanas (g. 1909) kurį laiką vadovavo KV sukarintai jaunimo struktūrai „Mannschaft“, vokiečių iškeldinimo metu vadovavo komisijai Raseiniuose. Žr. Ten pat, p. 37.

¹⁷ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 18.

¹⁸ *Kulturverbando* darbo stovyklų Lietuvoje apžvalga. Ten pat, f. 313, ap. 1, b. 3, l. 3. (KV darbo stovyklos veikė Vilkaviškio apskrityje Pilviškiuose, Obšrūtuose, Geisteriškių dvare.)

¹⁹ Ten pat, b. 3, l. 8.

²⁰ 1934 m. balandžio mėn. VSD pranešimai apie *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 18.

²¹ Ten pat, b. 113, l. 18.

²² Stossun, H. Die Umsiedlungen der ..., p. 19.

²³ Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 331.

²⁴ Stossun, H. Die Umsiedlungen der ..., p. 19.

²⁵ Ten pat, p. 52.

²⁶ Tautai ir valstybei saugoti įstatymas. *Valstybės žinios*. 1934, nr. 493, rugpjūčio 14, p. 1.

²⁷ Valstybės saugumo policijos Šiaulių apygardos 1938 m. lapkričio mėn. apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 52.

²⁸ 1938 m. balandžio 6 d. Valstybės Saugumo Departamento Direktorius Slaptas įsakymas Nr. 11. Ten pat, ap. 10, b. 57, l. 315.

²⁹ Valstybės Saugumo policijos Kauno Apygardos viršininko slaptas 1938 m. lapkričio 18 d. įsakymas agentūros vedėjui ir visiems rajonų viršininkams. Ten pat, b. 560, l. 37.

³⁰ 1939 m. birželio 6 d. Suinteresuotų žinybų atstovų pasisakymai apie Lietuvos vokiečių mažumos *Kultūrverbando* organizacijos veiklą. Ten pat, ap. 12, b. 708, l. 2.

³¹ 1939 m. vasario 27 d. VSD Kriminalinės policijos Šiaulių apygardos biuletenis Nr.31. Ten pat, ap. 5, b. 4421, t. 1, l. 471.

³² Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. p. 338.

³³ Arbušauskaitė, A. L. *Gyventojų mainai tarp ...*, p. 37–38.

³⁴ 1939 m. kovo 28 d. Valstybės Saugumo policijos Kauno Apygardos viršininko Matulio slaptas įsakymas Nr. 5. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 560, l. 48.

³⁵ 1939 m. gegužės 13 d. VSD Kriminalinės policijos Šiaulių apygardos biuletenis Nr. 87. Ten pat, ap. 5, b. 4421, t. 1, l. 347. (Hilda Priesaitė – 100 Lt., Robertas Gudaitis – 250 Lt., Rozė Lipmanaitė – 50 Lt., F. Heidai – 200 Lt., Liudvikas Heidmanas – 50 Lt., Ida Neimanaitė – 25 Lt. Edvinas Neumanas – 25 Lt.)

³⁶ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 232. (1939 m. gegužės 17 d. Vilkaviškio apylinkės teismas nubaudė po 75 Lt. arba po 10 parų arešto tris Vilkaviškio KV skyriaus narius: Augustę

Laukšaitienę, Edmundą Reinekerį ir Augustę Balbachaitę. Birželio 22 d. Šakių apskrities viršininkas nubaudė KV Šakių skyriaus sekretorių Vilių Šartnerį 25000 Lt bauda arba 3 mėn. kalėjimo už lietuvių darbininkų agitaciją vykti darbams į Vokietiją.)

³⁷ VSD biuletenis Nr.187, 1939 m. Ten pat, b. 187, l. 74.

³⁸ Tauragės apskrities viršininko pranešimas. Ten pat, f. 377, ap. 10, b. 448, l. 6.

³⁹ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923 – 1939*. p. 104.

⁴⁰ 1934 m. balandžio mėn. VSD pranešimai apie *Kulturverbando* veiklą. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 5.

⁴¹ 1938 m. gegužės 3 d. agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 929, ap. 2, b. 1052, l. 43. (E. Tymė buvo susitikęs su E. Kliugu, V. Lange, V. Burkevičiumi, A. Trampu, R. Šveiceriu, E. Hepneriu, A. Kalbau, E. Maševskaičiu, Kuričkaite-Grupertiene, A. Stangebergeryte.)

⁴² 1939 m. kovo 21 d. VSD biuletenis Nr. 71. Ten pat, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 270.

⁴³ 1938 m. balandžio 29 d. agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 929, ap. 2, b. 1052, l. 38. (Šį surašymą atliko R. Šveiceris, A. Trampas, V. Burkevičius.)

⁴⁴ *Stahlhelm* – vokiečių revanšistinė sukarinta organizacija, kurios centras Tilžėje.

⁴⁵ 1932 m. gegužės 2 d. Kauno Kriminalinės policijos žinios Nr. 220. *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 798, l. 17.

⁴⁶ 1934 m. balandžio mėn. VSD pranešimai apie *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 3.

⁴⁷ 1938 m. vasario 15 d. agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 929, ap. 2, b. 1053, l. 108.

⁴⁸ Ten pat, b. 1053, l. 107.

⁴⁹ 1935 m. sausio 8 d. Marijampolės rajono Valstybės Saugumo policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 378, ap. 5, b. 2439, l. 56.

⁵⁰ *Christlich Sozialistische Arbeitsgemeinschaft des Memelgebiets*, istoriografijoje vadinama tiesiog CSA.

⁵¹ *Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets*, istoriografijoje vadinama tiesiog SOVOG.

⁵² 1934 m. balandžio mėn. VSD pranešimai apie *Kulturverbando* veiklą. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 20.

⁵³ Lietuvos *Kulturverbando* byla. Ten pat, f. 383, ap. 7, b. 1785, l. 9.

⁵⁴ Ten pat, b. 1785, l. 10.

⁵⁵ 1936 m. lapkričio 18 d. VSD agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 378, ap. 5, b. 4245, l. 18.

⁵⁶ 1938 m. gegužės 3 d. agentūrinis pranešimas. Ten pat, f. 929, ap. 2, b. 1052, l. 41.

⁵⁷ Kaltinamųjų suole sėdėjo 122 nacistai, nuteisti 87 asmenys, 35 išteisinti. Plačiau apie tai žr. Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas ...*, p.136–141.

⁵⁸ 1934 m. balandžio mėn. VSD pranešimai apie *Kulturverbando* veiklą. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 113, l. 13.

- ⁵⁹ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 311.
- ⁶⁰ Gaigalaitė A. Klaipėdos krašto užgrobinimas ..., p. 128.
- ⁶¹ 1933 m. liepos–1934 m. birželio Lietuvos vokiečių *Kulturferbando* darbo ataskaita. LCVA, f. 378, ap. 12, b. 549, l. 2.
- ⁶² Stossun, H. Die Umsiedlung der ..., p. 18.
- ⁶³ Valstybės saugumo policijos Panevėžio apygardos 1938 m. lapkričio mėn. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 46.
- ⁶⁴ 1935 m. gruodžio 23 d. Valstybės Saugumo policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, b. 3702, l. 29. (Vokiečių bibliotekos veikė: Ariogaloje, Jurbarko, Kaune, Kupiškėje, Kėdainiuose, Kelmėje, Kudirkos Naumiestyje, Kybartuose, Kybeikiuose, Lydavėnuose, Marijampolėje, Meldekviršiuose, Tauragės Naumiestyje, Pilviškiuose, Prienuose, Raseiniuose, Šakiuose, Šeduvoje, Šiauliuose, Šilavote, Turgalaukyje, Sintautuose, Skuode, Švėkšnoje, Tauragėje, Tytavėnuose, Vilkaviškyje ir Žyrynuose.)
- ⁶⁵ 1938 m. lapkričio 21 d. Valstybės saugumo departamento direktoriaus A.Povilaičio raštas Užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui. Ten pat, ap. 12, b. 685, l. 1. (Iš Vokietijos KV gaudavo šiuos žurnalus: „Vokiečiai užsienyje“ (*Deutschum im Auslande*), „Vokiška mokykla užsienyje“ (*Die Deutsche Schule im Auslande*), „Atgimstanti tauta“ (*Nation im Aufbau*), „Vokiečiai Rytuose“ (*Der Deutsche im Osten*), „Rytų kraštas“ (*Ostland*)).
- ⁶⁶ 1933 m. liepos 2 d. Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos viršininko raportas. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 272.
- ⁶⁷ Kaubrys, S. *National minorities in ...*, p. 142–145. (Remiantis S. Kaubrio pateikiamais duomenimis apie tautinių mažumų švietimo institucijas, Lietuvoje 1918–1919 m. veikė 903 lietuvių pradžios mokyklos (87%), 49 žydų (4,73%), 37 vokiečių (3,57%), 33 lenkų (3,19%), 11 latvių (1%) ir 3 rusų mokyklos (0,29%). 1920 m. sumažėjo visų tautinių mažumų mokyklų, iš 37 vokiečių pradžios mokyklų liko – 25.)
- ⁶⁸ 1933 m. rugsėjo mėn. Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 342.
- ⁶⁹ Lietuvos *Kulturverbando* byla. Ten pat, f. 383, ap. 7, b. 1785, l. 8.
- ⁷⁰ Kaubrys, S. *National minorities in ...*, p. 140. (Remiantis S. Kaubrio pateikiamais duomenimis, dešimt vokiečių pradžios mokyklų, veikusių Marijampolės apskrityje, sudarė 11% visų ten veikusių mokyklų, o Vilkaviškio apskrityje veikė 8 vokiečių mokyklų sudarė 15,38%)
- ⁷¹ 1938 m. vasario 22 d. agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1053, l. 128. (Tai įrodo Volfgango Burkevičiaus (*W. Burkewitz*) pavyzdys: 1937 m. KV lėšomis mokėsi Vokietijoje, specializavosi mašinų statyboje. Būdamas Vokietijoje jis vedė ir norėjo ten likti, tačiau iš V.D.A. ir KV negavo sutikimo, todėl turėjo grįžti į Lietuvą. V. Burkevičius buvo reikalingas KV, mat be savo specialybės Vokietijoje jis dar buvo baigęs nacionalsocialistų vadų politinius kursus.)
- ⁷² 1938 m. kovo 27 d. agentūrinis pranešimas. Ten pat, l. 182.
- ⁷³ 1939 m. gegužės 25 d. Valstybės Saugumo policijos Kauno Apygardos viršininko Matulio slaptas įsakymas Nr. 11. Ten pat, f. 378, ap. 10, b. 560, l. 58.
- ⁷⁴ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, b. 186, l. 311.
- ⁷⁵ 1936 m. lapkričio 18 d. SD agentūrinis pranešimas. Ten pat, ap. 5, b. 4245, l. 22.
- ⁷⁶ 1933 m. spalio 21 d. VSD agentūrinis pranešimas. Ten pat, l. 408.
- ⁷⁷ 1933–1934 m. Lietuvos vokiečių *Kultūrferbando* sąmata. Ten pat, ap. 12, b. 550, l. 5.
- ⁷⁸ 1936 m. vasario 11 d. VSD kriminalinės policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, ap. 10, b. 57, l. 129.
- ⁷⁹ 1933–1934 m. Lietuvos vokiečių *Kultūrferbando* sąmata. Ten pat, ap. 12, b. 550, l. 4 (36 000 Lt. devynių mokytojų atlyginimams bei 40 500 Lt. devynių mokyklų išlaikymui per metus.)
- ⁸⁰ VSD agentūrinis pranešimas. Ten pat, ap. 10, b. 57, l. 134.
- ⁸¹ 1936 m. lapkričio 13. VSD agentūrinis pranešimas. Ten pat, ap. 5, b. 4245, l. 24.
- ⁸² 1936 m. vasario 11 d. VSD kriminalinės policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, ap. 10, b. 57, l. 129. (1936 m. KV pirmojo pusmečio sąmata siekė 71 850 Lt., kuriuos KV centras paskirstė šioms mokykloms: Kybartų – 15 000, Šiaulių – 9000, Šeduvos – 8000, Meldekviršių – 4470, Raseinių – 4190, Žemaičių Naumiesčio, Kėdainių ir Tauragės – po 3960, Kalvarijos, Kelmės ir Švėkšnos – po 1200 Lt.)
- ⁸³ VSD agentūrinis pranešimas. Ten pat, l. 137.
- ⁸⁴ 1937 m. gegužės 15 d. VSD kriminalinės policijos agentūrinis pranešimas. Ten pat, l. 228.
- ⁸⁵ 1934 m. balandžio 20 d. raštas. Ten pat, f. 383, ap. 7, b. 1334, l. 451.
- ⁸⁶ Ten pat, b. 1334, l. 451.
- ⁸⁷ 1937 m. gegužės 14 d. VSD agentūrinis pranešimas apie *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, f. 378, ap. 10, b. 57, l. 226.
- ⁸⁸ Pranešimas apie Lietuvos vokiečių *Kulturverbando* veiklą. Ten pat, b. 186, l. 311.

Gauta 2006 m. spalio 26 d.
Pateikta spaudai 2006 m. lapkričio 20 d.

Summary

The German Cultural Association (Kulturverband) in Lithuania (1931–1940) and Its Relations with Germany

In the article the author presents the activities of the German Cultural Association (further the GCA), which was founded in 1924. The German minority of that period was not significant. For example, in 1923 (Klaipėda's district excluded) there lived about 29,000 Germans, or 1.5 per cent of all inhabitants in Lithuania, and they were fully integrated into the country's social life. Though the Germans had a lot of religious, cultural, and charity organisations, the GCA became the largest and most important German cultural and political organisation starting from 1933.

The history of the GCA could be divided into two periods: the first period from 1924 till 1931, and the second one from the 1st of July, 1931 till 1940. According to the conducted research, the GCA till the summer of 1931 cared mostly about German schools, libraries, and cultural or religious festivals. Until 1931, the German minority was not considered to be politically active despite the fact that the German party participated in the election to the Lithuanian Parliament. The situation changed in July 1931 when Berlin sent Nazi agents to Lithuania who inspired certain changes in the board of the GCA and involved this organisation into the implementation of the Nazi policy. Since 1931 Nazi organisations from Germany started supporting this association financially; as a result, it received approximately 160,000 Litas per year from Germany. The author states that this financial support from Germany enabled the GCA to maintain about 15 German schools and 15 libraries as well as to publish the newspaper *Deutsche Nachrichten für Litauen* (The German News for Lithuania), increase the number of the GCA centres and expand its membership. All in all, in 1933 there were 23 sections with 2,500 members in Lithuania.

Though it was illegal, in 1933 the GCA became a Nazi organisation and founded several Nazi sections for students, youth, and women. The political and ideological work of this association was supervised by special agents from Germany, the most prominent leaders being president Oskar Reichard, vice president Richard Kosmann, Konstantin Cerpinski, Oskar Kumpfert, and others. The GCA leaders kept in touch with the German embassy in Kaunas and Nazi institutions in Berlin and took part in various meetings and conferences for the representatives of the German minorities abroad. The German embassy maintained close relationships with this association, as it provided the GCA leaders with the latest instructions, sent and received secret information, supported it financially, and distributed Nazi press and propagandistic booklets for German libraries.

Since the autumn of 1938, the GCA members started cooperating with Nazi organisations in Klaipėda's district. The GCA followed the Nazi party example and founded military SA and Order sections (*Ordnung Dienst*). Some members of this association even wore Nazi uniforms in public places. From 1939 till 1941, the GCA played a significant role in repatriating Germans from Lithuania; in fact, it realised all Hitler's plans related with the German minority in Lithuania.

This association and its members were under close surveillance by Lithuanian security officers who wrote numbers of reports and proved that the GCA was an illegal organisation and that its activities were inspired by Berlin. Unfortunately, the Lithuanian authorities could not take any measures to prohibit the GCA activities or inflict penalty. In summary, this association, under the shield of a cultural mission, spread Nazi propaganda in Lithuania.